

ELENA PALUBINSKIENĖ
GIEDRĖ ČEPAITIENĖ

Lietuvių kalba

Vadovėlis VII klasei
Pirmoji knyga

SVIESA

Turinys

Gramatinės santrumpos	5
Plečiame žinias apie teksto sandarą	6
Pagrindinės teksto sandaros dalys. Mokomės rašyti įžangą ir pabaigą	7
Pastraipa – pagrindinis teksto sandaros vienetas	14
Mokomės kurti vientisą tekstą, tinkamai sieti sakinius ir pastraipas	20
Užduočių bankas	28
Tekstų rūšys pagal rašymo tikslus	38
Mokomės skaityti ir kurti informacinius, apeliacinius ir komentuojamuosius tekstus ..	39
Rašome recenziją, anotaciją, skelbimą, kvietimą, reklamą, mokomės kritiškai ją vertinti	45
Užduočių bankas	50
Tekstų tipai. Pasakojimas	56
Pasakojimo tekstų sandara, plėtojimo galimybės	56
Kuriuo laiku ir asmeniu pasakoti. Pagrindiniai pasakojimo būdai	62
Kaip pasakoti pagal laiko (chronologinį) nuoseklumą, faktų, detalių reikšmingumą	68
Užduočių bankas	74
Tekstų tipai. Aprašymas	80
Mokomės aprašyti aplinką	80
Žmogaus aprašymas literatūros kūrinyje	87
Žmogus dailės kūrinyje	92
Užduočių bankas	98
Tekstų tipai. Samprotavimas (aiškinimas ir argumentavimas)	102
Kaip sudaromi aiškinimo tekstai	102
Mokomės rašyti instrukciją, aprašyti procesą	112
Kaip kuriami argumentavimo tekstai	117
Užduočių bankas	126
Informacijos ieškojimo ir kaupimo būdai	130
Ar mokame skaityti. Pagrindiniai teksto skaitymo būdai	131
Kaip kaupti informaciją: išrašai, iškarpos. Internetiniai informacijos bankai, archyvai ..	137
Mokomės rašyti konspektą	142
Užduočių bankas	150

Plečiame žinias apie teksto sandarą

SUŽINOSIME, kokios yra pagrindinės teksto sandaros dalys.

MOKYSIMĖS: rašyti teksto įžangą ir pabaigą, jas sieti; kurti tinkamos sandaros pastraipas; sieti temą ir pagrindinę mintį; taisyti teksto sandaros trūkumus.

PASMALSAUSIME: kas tie kalbos laipteliai ir kur jais galima užlipti; kokį panašumą gali turėti pastraipa ir statybinis blokas.

Pagrindinės teksto sandaros dalys. Mokomės rašyti įžangą ir pabaigą

- 1** Perskaitykite tekstą, atsakykite į klausimus, atlikite užduotis.
1. Kokia pateikiamo teksto tema? Ar galima ją nuspėti iš pavadinimo?
 2. Vienu sakiniu pasakykite teksto pagrindinę mintį.
 3. Paaiškinkite, kaip supratote žodžio *diskursas* reikšmę.
 4. Kalbininkas Jonas Šukys pateikia du *teksto sąvokos* apibūdinimus. Kuris iš jų tikslesnis, informatyvesnis? Kuris vaizdingesnis, emocišgesnis? Kaip jūs paaiškintumėte, kas yra tekstas?
 5. Kaip manote, kas galėtų būti šio teksto adresatas (ikimokyklinio amžiaus vaikai, mokytojai, vidutinio mokyklinio amžiaus vaikai, kalbos mokslo specialistai, gydytojai ir kt.)? Atsakymą pagrįskite.

Nepainiokite!

Tai, apie ką kalbama tekste, vadinama **tema**. Tai, kas svarbaus pasakoma ta tema, vadinama **pagrindinė mintis**. Pvz.: *Vaikystė* (tema). *Prarasčiau save, jei užmirščiau vaikystę* (tema ir pagrindinė mintis).

KALBOS LAIPTELIAI

Laipteliais galima lipti aukštyrų žemyn. „O kuo čia dėta kalba?“ – paklauskite.

Tuo, kad kalba turi skirtingas kalbos pakopas – skirtingus lygmenis.

Žemiausias kalbos laiptelis – kalbos garsai. Ne bet kokie, o tokie, kuriuos suformuojame ir ištariame kalbos padargais. Tai statybinė mūsų kalbos medžiaga.

Ištartas pavienis garsas dažniausiai nieko nereiškia, nes jis paprastai nėra žodis. Tik labai retai to garso užtenka žodžio raiškai. Tokie yra jaustukai *a, e, é, y, o, ū*, jungtukas *o*, prielinksnis *į*. Bet kad suvoktume, ar *o* jaustukas, ar jungtukas, dažniausiai reikia sakinio. Kalbos garsus tiria **fonetika**, bet, kaip sakyta, vien šiais garsais ne ką laimime.

Iš kalbos garsų sudaromi žodžiai. Taigi lipkime ant antro – žodžių – laiptelio. Kai kurie žodžiai esti tik dviejų garsų (*aš, tu, va, be, po*), kitiems reikia trijų garsų (*jis, tas, iki*) ir daugiau – net kelio-likos (*geležinkelininkas, nebepasivaikštinėti*). Žodis – svarbu, tačiau pavieniais žodžiais irgi nelabai pabendrausime, nebent galima atsakyti į kokį klausimą: *Taip. Ne. Sutinku. Nežinau*. Tačiau šiaip jau į netvarkingą krūvą suverstais pavieniais žodžiais nekalbame. Ką, pavyzdžiui, reikš *parėjęs stalas už atsisėsti namo*. Vargu kas susigaudys, jog turėta mintyse: *Parėjęs namo, atsisėdau už stalo*. Norint ne vien ką nors

<p>3. Iš visų klasėje perskaitytų eilėraščių man labiausiai patiko Vinco Mykolaičio-Putino „Vasaris“. Iš pirmo žvilgsnio pasirodęs toks paprastas, kone vaikiškas, šis kūrinys nelauktai pavergė gilia prasme, – reikėjo keletą kartų perskaityti, kad ją suvokčiau.</p>	<p>Taigi Vinco Mykolaičio-Putino eilėraštis „Vasaris“ tikrai apgaulingas, kaip ir žmogus, kuris iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti šaltas, pilkas, neįdomus, tik geriau jį pažinęs dažnai pamatai jo dvasios grožį ir gerumą.</p> <p>Iš mokinės Linos B. rašinio</p>
<p>4. Ir vėl iliustruotame žurnale radau savo eilėraštį, parašytą bene prieš 26-erius metus, žalioje jaunystėje. Silpną, menką, konjunktūrinį, dėl kurio ir šiandien nesmagu. Kad bent būtų pažymėta jo parašymo data. Neįdėjau to eilėraščio nei į vieną rinktinę. Tai brokas, kuris mirė net negimęs. Kam reikėjo ištraukti jį į dienos šviesą? Tarytum kažkas norėtų sukompromituoti jo autorių...</p>	<p>Matyt, reikia skaitytis su autoriaus valia ir nekelti iš kapo to, ką jis laiko mirusiu.</p> <p>Justinas Marcinkevičius</p>
<p>5. Įsivaizduokite, kad žiūrite televizorių. Staiga it žaibas plykstelė naujiena: mokslininkai ką tik atrado, kad Mėnulis susideda iš žaliojo sūrio. Žaliojo sūrio! Be to, Žemė yra piramidės pavidalo ir laikosi ant gigantiško vėžlio nugaros... Ką jūs pamanytumėte? Jūs stačiai nežinotumėte, kaip priimti tokias žinias. Jūs pagalvotumėte, kad tai neįtikėtina, kad kažkas pokštauja, – argi tai gali būti tiesa? O jei tai tiesa, ji turėtų apversti aukštyn kojomis visą jūsų pasaulėvaizdį. Staiga paaiškėtų, kad nebėra nieko tikra! Jūs imtumėte abejoti.</p>	<p>Filosofas Renė Dekartas (1596–1650) gyveno tokioje epochoje, kai pasaulio samprata smarkiai keitėsi. Tai, matyt, ir lėmė, kad jis sukūrė specialų mąstymo metodą – abejonės metodą. Dekartas norėjo tapti naujųjų laikų Aristotelium. Istorija nesuteikė jam šios malonės, tačiau jo filosofija atvėrė duris šiuolaikiniam mokslui, – protas tebeviešpatuoja ir mūsų laikais.</p> <p>Pagal Viljamą Raperį, Lindą Smit (William Raep, Linda Smith)</p>

konjunktūrinis – priklausantis nuo padėties

2. Kartu su mokytoju išsiaiškinkite, kokia gali būti teksto įžangos ir pabaigos paskirtis (parodyti temos svarbą, nusakyti teksto rašymo tikslą, suintriguoti ir kt.).
3. Savais žodžiais mėginkite apibendrinti, ką tinka rašyti įžangoje ir pabaigoje.

4. Sukurkite rašinio *Palieku vaikystės šalį* įžangos ir pabaigos pastraipas. Kad rašydami nekartotumėte tų pačių žodžių, keiskite juos sinonimais ar frazeologizmais.

vaikas – kūdikis, mažylis, mažutėlis, naujagimis, bamblys, pyplys

vaikystė – kūdikystė, mažos dienos

augti – stiebtis, stypti, tiestis, tįsti

svajoti – godoti, sapnuoti, padangėmis skraidyti, padebesiais lakioti

5. Sutartiniais ženklais pažymėkite reikšmines paryškintų žodžių dalis.

3

1. Pamėginkite neperskaitytą kūrinio – vien iš pavadinimo – nuspėti, apie ką bus kalbama tekste. Kokią informaciją teikia pavadinimas? Kodėl žodis *banalybė* tekste išskirtas kabutėmis?
2. Perskaitykite tekstą ir patikslinkite kūrinio temą. Aptarkite pagrindinę mintį, išsiaiškinkite, kurioje teksto dalyje ji nusakoma.
3. Kuo galėtumėte pagrįsti autoriaus sprendimą kiekvieną sakinį (pastraipą) rašyti iš naujos eilutės? Pamėginkite parašyti tekstą taip, kad jį sudarytų trys pastraipos. Kas pasikeistų?

BANALYBĖ

Banalybė kartais būna tokia graži.

Štai ekologinė „banalybė“, **piktžolė** tapusi pienė, užkariaujanti laukus, miestų aikštes ir parkus.

Pienės galva man visada buvo stebuklas – senas vaikystės stebuklas – baltoji galva po žydėjimo.

Kaip žaidžia joje vakaro, ryto šviesa! Kaip žaidžia jos sėklomis vėjas!

Pažvelk į baltą pienės **galvelę** prieš šviesą, ir tavo akis **pakerės** siba-
brinė mikrovisata.

Alis Balbierius

banalybė – visiems žinoma, nuvalkiota nuomonė; paprastas, niekuo negalintis sudominti, nustebinti daiktas, reiškinys

UŽDUOČIŲ BANKAS

PLEČIAME ŽINIAS APIE TEKSTO SANDARĄ

Pagrindinės teksto sandaros dalys. Mokomės rašyti įžangą ir pabaigą

1. Rašinių temų pavadinimus suskirstykite į tris grupes: a) pavadinimu pasakoma tik tema (apie ką bus kalbama); b) pavadinimu pasakoma ne tik tema, bet ir pagrindinė mintis, kurios būtina paisyti; c) pavadinimu pasakoma tema ir iškeliamą problema (klausiamuoju sakiniu, į kurį būtina tiksliai ir argumentuotai atsakyti). (3 taškai)

- Literatūra brandina jauną žmogų kaip asmenybę.
- Kodėl žmonės taip dažnai meluoja?
- Salomėjos Nėries eilėraščio „Diemedžiu žydėsiu“ analizė.
- Kada jaunas žmogus jaučiasi laimingas?
- Išsaugosim gamtą – išsaugosim save.
- Mokyklos biblioteka.

1.1. Pakeiskite rašinio temų pavadinimus taip, kad juose būtų nuskaitoma ne tik tema, bet ir pagrindinė mintis. (1 taškas)

- Muziejuose kaupiami praeities kultūros turtai.
- Laisvalaikis su knyga.

1.2. Pakeiskite rašinio temų pavadinimus taip, kad juose būtų iškeliamas ir problema. (1 taškas)

- Jaunas žmogus ir virtualusis pasaulis.
- Patyčios mokykloje.

- *2. Perskaitykite bendraamžių parašytas įžangos pastraipas. Abiejose yra trūkumų. Nurodykite bent po du jų trūkumus (galvoje turėkite rašinio temą – ji paryškinta). (2 taškai)

1 GRAŽIAUSIOS MANO VAIKYSTĖS DIENOS

Kiekvienas vaikas savo trumpame, nerūpestingame gyvenimo kelyje patiria įvairių jausmų. Vaikai gyvena labai nerūpestingą gyvenimą. Jie kiekvieną dieną patiria naujų išgyvenimų. Kiekvieną dieną suranda naujų draugų. Vaikams nerūpi suaugusiųjų problemos.

2 KAIP AŠ SUPRANTU TĖVYNĖS MEILĘ

Mūsų protėviai buvo ištikimi, mylėjo savo tėvynę. Jie aukojosi dėl jos, kai Lietuvoje bajorai atsisakė lietuvių kalbos, niekino ją, rusai uždraudė lietuvišką spaudą, pašalino lietuvių kalbą iš mokyklų. Bet

lietuviai nesuklupo ir nenorėjo apleisti lietuvių kalbos. Maironis savo poezija skatino lietuvius mylėti tėvynę, neišduoti jos. Knygnešiai slapta platino lietuviškas knygas, rizikavo savo gyvybe. Žmonės kovojo dėl Lietuvos nepriklausomybės. Kyla klausimas, ar šiandien daug kas iš mūsų ryžtųsi paaukoti gyvybę dėl lietuvių tautos, už kurią kažkada buvo liejamas kraujas, išlikimo? Jei ne protėvių meilė ir ištikimybė, vargu ar dabar save vadintume lietuviais.

** 2.1. Kurią nors iš šių įžangų pataisykite arba parašykite savaip. (3 taškai)

- 2 *1. Nurodykite bent po du bendraamžių parašytų pabaigos pastraipų trūkumus. Nepamirškite temos (ji paryškinta). (2 taškai)

1 ISTORINĖ LIETUVŲ PRAEITIS MAIRONIO EILĖRAŠČIUOSE
Maironis rašė ne tik apie praeitį, bet ir apie gamtą. Štai eilėraštyje „Trakų pilis“ sukurtas peizažas net kvapą užgniaužia. Kūrinyje yra daug epitetų, retorinių klausimų. Jais poetas tarsi kreipiasi į mus: ar jūs dar mylite Lietuvą? Ar turėtume ką atsakyti poetui? Gerai, kad Maironis nesulaukė šių laikų, kai iš Lietuvos kasmet emigruoja tūkstančiai lietuvių. Poetui širdis plyštų iš skausmo.

2 AR LIETUVIŲ KALBAI GRESIA PAVOJUS IŠNYKTI?

Kokia šventė mūsų kalbai tapo ta diena, kai lietuvių kalba buvo paskelbta valstybine. Ne vienam lietuviui širdis daužėsi krūtinėje, skruostais riedėjo džiaugsmo ašaros. Atgavome! Susigrąžinome pačią brangiausią, pačią gražiausią kalbą pasaulyje. Bet kokia jinai dabar? Pilna keiksmažodžių, svetimybų. Taigi ar viską padarėme, kad mūsų kalba būtų švaresnė?

1.1. Kurią nors iš šių pabaigų pataisykite arba parašykite savaip. (2 taškai)

2. Kuo svarbus iš anksto susidarytas rašinio planas? Persirašykite teisingus atsakymus: (2 taškai)

- padeda išvengti teksto vientisumo trūkumų;
- gerai apgalvotas planas – bet kurios veiklos sėkmės garantas;
- padeda išvengti stiliaus klaidų;
- padeda nuosekliai dėstyti medžiagą, išvengti minties šuolių;
- padeda tinkamai suformuluoti teminius pastraipų sakinius, numatyti jų pagrindimo būdus;
- padeda išvengti rašybos ir skyrybos klaidų.

2.1. Ar prieš rašydami rašinį sudarote jo planą? Kodėl? (1 taškas)

2.2. Palyginkite dviejų septintokų rašinio planus (užduota suformuluoti tezę, tris teminius pastraipų sakinius, numatyti, kaip jie bus pagrindžiami). Pagal kurį planą parašytas rašinys nebus geras? Nurodykite bent du to rašinio plano trūkumus. (2 taškai)

2.3. Kitas planas leidžia numanyti, kad rašinys pasiseks. Kokie bent trys požymiai tai rodo? (3 taškai)

1 Rašinio tema. *Ar lengva būti paaugliu?*

Tezė (pagrindinė viso rašinio mintis) → *Paaugliu būti lengva.*

Teminiai dėstyimo pastraipų sakiniai, kaip argumentuosiu.

1. *Gyveni be rūpesčių. Asmeninė patirtis.* Aš tik mokausi, tėvai dirba, rūpinasi manimi.

2. *Turi daug laisvo laiko. Kultūrinė patirtis.* Filmas „Neliečiamieji“. Berniukas grįžta iš mokyklos, paruošia pamokas ir sėda žaisti kompiuterinių žaidimų.

3. *Esi viskuo aprūpintas. Asmeninė patirtis.* Aš atsikeliu, ruošiuosi į mokyklą, mama man padaro valgyti, kai grįžtu, važiuojam į parduotuvę pirkti man drabužių.

2 Rašinio tema. *Ar lengva būti paaugliu?*

Tezė (pagrindinė viso rašinio mintis) → *Paaugliu būti nėra lengva.*

Teminiai dėstyimo pastraipų sakiniai, kaip argumentuosiu.

1. *Noras atrasti tikrąjį „aš“ ir aplinkos primesta būtinybė įtikti, tapti tuo, ką liaupsina kiti. Asmeninė patirtis.* Draugo sesers eksperimentai su išvaizda, įvairios dietos, anoreksija. *Literatūrinė patirtis.* S. Tounsend knyga „Adriano Moulo brendimo kančios“. *Adriano šeimoje labai daug problemų, jis susideda su gatvės gauja, prisiverčia elgtis kaip visi, bet dėl to kenčia.*

2. *Skausmingos tikro draugo, su kuriuo sietų bendri interesai, pomėgiai, paieškos, vienišumo jausmas. Literatūrinė patirtis.* Anos Frank „Dienoraštis“. *Ana turi daug draugų, bet jaučiasi vieniša, nes neranda su jais bendros kalbos, ima rašyti dienoraštį. Nusivils ir savo pirmąją meilę Peteriu (jis netobulėja, negeba įveikti gyvenimo sunkumų).*

3. *Įtempti santykiai su tėvais – jie nesupranta paauglio problemų. Asmeninė patirtis.* Tėvai mane laiko mažvaikiu, nevisaverčiu šeimos nariu. *Literatūrinė patirtis.* S. Tounsend knyga „Adriano Moulo brendimo kančios“. *Adrianas jaučiasi tėvų nemylimas, nesuprastas, pabėga iš namų.*

3. Išsirinkite tinkamiausią temą ir parašykite tezė, tris teminius dėstyimo pastraipų sakinius, nurodykite, kokiais argumentais remsitės. (5 taškai)

1. Kas padeda jaunam žmogui ugdytis dvasinį pasaulį?

2. Kuri meno sritis man artimiausia?

3. Ar iš tiesų nuo mūsų priklauso, kas esame ar būsimė?

4. Trys knygos, kurias bendraklasiams rekomenduoju būtinai perskaityti.

1 (ĮSI)VERTINIMAS

Galima surinkti 10 taškų.	Pasiekimai									
	Nepatenkinamas			Patentkinamas		Pagrindinis			Aukštesnysis	
Surinkti taškai	0	1–2	3	4	5	6	7	8	9	10
Pažymys	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

2 (ĮSI)VERTINIMAS

Galima surinkti 17 taškų.	Pasiekimai									
	Nepatenkinamas			Patentkinamas		Pagrindinis			Aukštesnysis	
Surinkti taškai	0	1	2–3	4–5	6–8	9–10	11–12	13–14	15	16–17
Pažymys	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Pastraipa – pagrindinis teksto sandaros vienetas

3 1. Vienu brūkšniu pabraukite teminius pastraipų sakinius, dviem – dalines išvadas (apibendrinamuosius sakinius). (2 taškai)

1 Rašytojas Romualdas Granauskas kartą yra pasakęs: „Pasirodo, draugystė gali prasidėti taip: nuo perskaitytų knygų.“ *Visiškai pritariu šiai minčiai, nes ir mane patį knyga sykį atvedė prie žmogaus, kurį šiandien vadinu geriausiu draugu. Su Matu, liesu, vidutinio ūgio berniuku, mokiausi nuo pirmos klasės, tačiau per tuos penkerius metus beveik nebendravome. Bet taip sutapo, kad vienu metu į mokyklos biblioteką atnešėme gražinti tą pačią knygą pavadinimu „Haris Poteris ir Azkabano kalnys“. Nė nepajutome, kaip ėmėme kalbėtis apie perskaitytą kūrinį. Štai taip prasidėjusi draugystė tęsiasi iki šiol, o bendri interesai, ypač pomėgis skaityti knygas, ją tik stiprina.*

Iš septintoko K. N. rašinio

2 Žodžio „pareiga“ prasmę supratau dar vaikystėje. Pamenu, kaip kartą tėvai paprašė manęs ir sesės padėti suvežti šieną (tada dar gyvenome kaime). Reikėjo skubėti, nes sinoptikai pranašavo ilgai truksiantį lietų. Sesuo užsispyrė nepadėsianti, nes susitarusi su draugėmis eiti į diskoteką. Mama pyko, prieštaravo, bet sesė neklausė. Mačiau tą ašarą, kurią nusibraukė mama, mačiau, kaip sunkiai ji visą pavakarę dirbo, nors neseniai buvo grįžusi iš liginės. Braukė ir braukė prakaitą vis atsisukdama ton pusėn, iš kur